

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
YAYINLARI

DİYANET DERGİSİ

DİNİ, İLMİ, EDEBİ ÜÇ AYLIK DERGİ

NİSAN - MAYIS - HAZİRAN 1984 CİLT : XX - SAYI : 2

HADİSTE İSNAD SİSTEMİ ÜZERİNDE BAZI GÖRÜŞLER

Yrd. Doç. Dr. Selâhaddin Polat
Erciyes Ü. İlahiyat Fakültesi

ŞUNU RAHATÇA SÖYLEYEBİLİRİZ Kİ, MÜNEKKİD SAHABİLER İSNADIN TEMELİ OLABİLECEK TAVIRLARIYLA SONRAKİ NESİLLERE ÖRNEK OLMUŞLARDI. O DEVİRDE İSNADA VERİLEN EHEMİYET LÜZUMU ÖLÇÜSÜNDE OLDU. DAHA SONRA FİTNE VE FIRKALARIN ZUHURUYLA HADİS VAZ'ININ YAYGINLAŞMASI, HADİSİN RESULULLAHLA GÖRÜŞMEYEN KİŞİLERİN ELİNE GEÇMESİ, İSLAM ÜLKELERİNİN GENİŞLEYİP TOPLUMUN KOZMOPOLİTLESİMESİ NETİCESİ İSNAD ÖNEM KAZANARAK HADİSİN AYRILMAZ BİR PARÇASI OLDU.

1 — İSLÂM İSNAD SİSTEMİNİN BAŞLANGICI VE GEÇİRDİĞİ SAFHALAR

İsnad sistemi müslüman araplar için yeni ve bilinmeyen birşey değildi. İslâm'dan önce de bazı şiir ve kıssaları isnad ediyorlardı. Fakat mutasıl isnad kullanımı nâdir olduğu halde, munkatı' isnad kullanımı daha çok ve yaygındı.(1)

İsnâdın başlangıcı için en geç ta-sistemli bir şekilde tatbiki ne zaman başlamıştır? Bu konu, İslâm âlimleri ve müsteşrikler tarafından incelenmiş, farklı görüşlerin münakaşası yapılmıştır. Bu münakaşalara kısa da olsa gözetmek yerinde olacaktır.

İsnâdın başlangıcı için en geç tarih ileri süren J. Schacht'tır. Şöyle diyor. "İbn Sirîn'in ifadesine göre İsnâd talebetmek ve isnâdla ilgilenmek, iç harp (fitne) ten sonra başlamıştır.(2) İnsanlar, araştırılmaksızın daha uzun müddet güvenilir sa-

ylamazdı. Emevîlerin son zamanlarına doğru halife Velid b. Yezîd (126/743)'in öldürülmesiyle başlayan iç savaş ki, İbn Sirîn'in ölümü olan H. 110 tarihinden çok sonradır. Bu sebepten dolayı bir bu ifadenin İbn Sirîn'e ait olmadığı ve uydurma olduğu neticesine varıyoruz. Her hâlükârda, düzgün isnâd kullanma alışkanlığının, H. 2. asrın başlangıcından daha eski ol-

(1) Accâc, es-Sünnetü kable't-Tedvin, 220-222 (Kahire - 1963) (Dr. Sârimü'd-dîn el Esed, Mesâdiru's-şî'r el-Câhilî, Kahire / 1956, dan naklen).

(2) İbn Sirîn'in ifadesi şöyle: "Önceleri isnaddan sormazlardı. Fitne vâkı olunca (hadisleri aldığınız) adamlarınızın ismini söyleyin demeğe başladılar. Ehl-i sünnetten olanların hadisleri alınır, ehl-i bid'atın kiler terkedilirdi. "Bkz: er-Râmeihürmüzi, a.g.e., 208-9; Hatib, el-Kifâye, 122; İbn Salâh, Mukaddime, 7; İbn ebi Hâtim, el-Carh ve 't-Ta'dil, I/28; en-Nevevî - Müslim Şerhi, I/44. (Mısır 1349)

duğuna inanmamızı gerektirecek hiç bir sebep yoktur.”(3)

“Schacht’ın, İbn Sirin’in ifadesindeki “fitne” kelimesini yanlış tefsir etmesi ve saptırmasına şahit olmaktadır. Schacht nedense İbn Sirin’in vefatından onaltı sene sonraki bir dahili kargaşalığı hatırladığı halde, İbn Sirin’in orta yaşlarında meydana gelen dahili kargaşalıkları hatırlamak istememiştir. Daha önceki pek çok fitneler içerisinde en meşhur ikisi vardır ki; bunlar Hz. Ali ile Muaviye arasındaki iç harple (H. 36-40), Abdullah b. ez-Zübeyr’in Yezid’e karşı halifeliğini ilan edip harbe girmesidir. (H. 64-72)

İslâm tarihinde Velid b. Yezid’in öldürülmesi, hiçbir zaman Schacht’ın dediği gibi, eski güzel günlerin sonu sayılacak meşhur bir tarih olmamıştır. Fitne kelimesini bu mânâya hamletmek, aynı kelimeyi çok daha geç devirlerdeki Tatar ve Hülâgu fitnesiyle izah etmek kadar yersizdir.”(4)

Prof. Robson ise fitne kelimesini, Abdullah b. ez-Zübeyr’in kendisini halife olarak ilan etmesiyle patlak veren hadiseler olarak izah etmekte ve Abdullah b. ez-Zübeyr’in Mekke’de kuşatıldığı 64-72 yıllarında olup bitenler hakkında, H. 33 de doğan İbn Sirin’in salâhiyetle konuşabilecek bir yaşta olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Rasulullah’ın hayırlı ilk üç nesilden sonra herşeyin fenalaşacağını ifade etmesinin, İbn Zübeyr zamanındaki fitneye tıpatıp muvafık geldiğini kaydeder.(5)

“Bununla beraber islâm tarihindeki fitnelerin en büyüğü, Hz. Ali ile Hz. Muâviye arasında geçen ve tesiri hâlâ müslümanlar arasında devam eden ihtilaflardır. Tâhâ Hüseyin Bunu islâm tarihinin en şiddetli hu-

sûmeti olarak tavsif eder. Fitneyi bu devreye kadar geri götürmek için şu sebepler vardır:

1 — İlk hadis uydurmaları daha çok politik sahada ve Ali Muaviye (r.a.) arasındaki olaylardan sonra başlamıştır. Bundan sonra hadisçiler, râvilere karşı ölçülü olma lüzumunu duymuşlardır.

2 — İbn Sirin’in ifadesindeki “sormazlardı ,derlerdi, ahırlardı” gibi geçmiş zaman sigalarından, isnâd alışkanlığının kendi zamanından erken devirlerde başladığı anlaşılıyor.”(6)

Ayrıca biyografik eserlerde vefat tarihi genellikle H. 68 olarak gösterilen İbn Abbas’ın, Hz. Muâviye ve İbn Zübeyr fitnesine şahid olduğu kesindir. Hatta kaynaklar İbn Zübeyr’in, Mekke’ye gelen İbn Abbas’tan, kendisine biat etmesini istediğini fakat O’nun bunu kabul etmediğini kaydederler(7). İbn Abbasın hayatının sonlarına doğru hadis rivayetini terk etmesi, buna sebep olarak da insanların her önüne geleni rivayete başladıklarını göstermesi(8) de fitnenin

(3) Schacht, J., *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, 36-7. (London - 1975)

(4) A’ zamî, M.M., *Studies in Early Hadith literature*, 216. (Indiana-1978)

(5) Robson, *The Isnad in the muslim tradition*, 22. (Glasgow University Oriental Society Transactions, Vol: 15, p. 15-26.

(6) A.Zamî, a.g.e., 217.

(7) İbnu’l-İsir, *Üslû’l-Gâbe*, III/194. *Mektebetu’l-İslâmiye-1286*

(8) İbn Abbas’ın ifadesi şöyledir: “Biz önceleri Rasullahtan hadis rivayet ediyorduk. Ne zaman ki halkın durumu değişti (diğer bir rivayette: Ne zaman ki insanlar uysal bineğe de hırçın bineğe de binmeğe başladılar), ondan rivayeti terkettik. “Bkz: Müslim, I/13. (Beirut-1972)

yukarıdaki şekilde izahını haklı kılmaktadır. Çünkü H. 68'de vefat eden İbn Abbas'ın ifadeleri, İbn Zübeyr'in halifeliğini ilânından (H. 64-72) daha sonraki bir olayın neticelerine işaret olamaz. Bununla beraber bu karışıklığın, hadis vâzı için kesin bir başlangıç tarihi olduğu iddia edilemez. Tâ Hz. Ali zamanından itibaren karışıklıklar ve taassublar bazı insanları hadis uydurmağa sevk etmiş, fakat ilk günlerde bunlar fazla yekûn tutmamıştır. Yalanın İslâm toplumunda büyük bir tehlike olmağa başladığı devir, sahabîlerin kalmadığı veya son günlerini yaşadıkları devirdir. Üstelik bu devirde İslâm ülkesi genişlemiş, karışık unsurlar girmiş, siyasi husûmetler ve fırkalar ortaya çıkmıştır. (9)

Şu halde bu fitne kelimesini, ister Hz. Ali-Hz. Muaviye arasındaki olaylar olarak düşünelim, ister İbn Zübeyr'in isyânı olarak düşünelim pek fazla farketmez. Çünkü hem iki olay arasında zaman bakımından fazla bir mesafe yoktur, hem de her iki anlayış neticesinde İbn Sîrîn'in ifadesinin mevsûkiyetini engelleyici bir durum yoktur. Bu ifadenin mevsûkiyeti ortaya çıkınca Schacht'ın iddiası da mânâsızlaşmaktadır.

Caetani'ye göre ise isnâd, H. 2. asrın ilk yarısında başlayıp, daha sonraları tekâmül etmiştir. Caetani, Urve b. ez-Zübeyr (94/712)in ilk hadis müdevvini olduğunu, Urve'nin topladığı bu vesikaların bize et-Taberî tarafından nakledildiğini ve bu vesikalarda Urve'nin hiç isnâd kullanmadığını belirttikten sonra diyor ki: "Abdülmelik zamanında (ö: 86/705), yani Resulullah'ın vefatından iki batin geçmesine rağmen, rivayet ettiği vak'alardan epeyce uzak olan bir muhaddis, verdiği malumatın menba-

larını vermeğe kendini mecbur addetmiyor. (10) Yine Muhammed b. İshak (151/768)'in eserini bize nakleden İbn Hişam'ın (213/828) siyerini incelediğimizde, İbn İshak'ın kendi zamanının temayüllerine uyararak isnad kullandığı, fakat bu isnadların usulsüz, kanunsuz ve noksan olduğu, çok yerde isnâdı terkettiği ve onun isnâd ilminden habersiz olmasına bakarak, isnadın Urve ile İbn İshak arasında başladığı, daha sonraki devrelerde ise gittikçe sistemleşip mükemmelleşerek Buhârî'nin eserinde kemal noktasına eriştiğini söyleyebiliriz." (11)

Câetânî'nin yukarıdaki ifadeleri birçok yanlışlarla doludur. Bir defa Urve ilk hadis müdevvini değildir. Hadis tarihi Urve'nin, hadisleri bir usul dairesinde toplayan ilk kişi olduğuna dair hiçbir kayd ve işareti ihtiva etmez. Eğer Caetani, Onun bir kısım hadisleri kaydedip sonradan kaybettiği nüshasından dolayı hadisin ilk müdevvini sayıyorsa hatadır. Zira Urve'den daha evvel, hatta Rasulullah'ın (s.a.v.) hayatında hadis nüshaları meydana getirenler mevcuttur. (12) Urve'nin nüshası bugün elde mevcut olmadığına göre onun, hadisleri bir usul dairesinde toplayıp intizam verdiğini söylemek

(9) Kocyiğit, T., *İlahiyat Fak. Derg.* IX/49-51.

(10) Câetânî burada, Halife Abdülmelik'in sorması üzerine, Urve b. ez-Zübeyr'in Asr-ı saâdetteki bazı olaylardan bahseden mektubunu kasetmektedir.

(11) Câetânî'nin iddiaları hakkında geniş bilgi için bkz: Caetânî, *İslâm tarihi* (terc: Hüseyin Câhit) I/71-89.

(12) Sahabeden elli kişinin hadis yazdığı ve bunların isimleri bk. geniş bilgi için bkz: A'zamî, *Studies in Early Hadith...*, 34 v.d.

tamamen mesnedsiz bir iddia olmaktadır.⁽¹³⁾

Diğer taraftan Urve'nin isnâd kullanmadığı iddiası da gerçeğe uygun değildir. Onun isnâd kullandığı vâkidir. Horovitz bu konuda diyor ki: "Urve b. ez-Zübeyr'in isnâdı kullanıp kullanmadığı ihtilâfıdır. Sprenger, Urve'ye izafe edilen isnâdın hakiki olmadığını isbata çalışmıştır. Fakat Urve'ye atfedilen isnadların bir kısmı onun gözünden kaçmıştır. Taberîdeki Urve'ye aid bölümlerde, Urve'nin Emevî halifelerinden Abdulmelik'e, İslâmiyetin ilk zamanlarına ait olaylar hakkında yazmış olduğu mektub halindeki cevaplarında isnâd vermemesi, bu konuda kesin bir hüküm vermeğe mesnet teşkil edemez. Eğer o mektuplarda kaynak vermişse, muhtemelen diğer yazılarında kaynak vermiş olabilir."⁽¹⁴⁾

Urve'nin, Abdulmelik'e yazdıkları sadece et-Taberî tarafından değil, aynı zamanda Taberî'den daha önceki klâsik hadis koleksiyonlarında da muhafaza edilmiştir⁽¹⁵⁾ Taberî tarafından aynı isnâdla tahrir edilen bu nakillerin birinde, Urve'nin şeyhi Âişe'nin ismini vererek rivayette bulunduğu görülür.⁽¹⁶⁾ Urve'nin kaynaklarının araştırılmasındaki asıl güçlük, onun kaynakları hakkında husûsî çalışmaların olmamasıdır. Elde mevcut materyal sadece iktibaslar şeklindedir. Urve'nin birçok sahabî ile şahsî münasebeti vardı. Bu sebeple onun, vak'ada bulunan bir veya birkaç şeyhi bulunabilir. Üstelik isnad tek isimden ibarettir ve rivayet esnasında tek kişinin isminin terki veya ihmali kolaydır. Onun rivayetlerinin diğer varyantları. özellikle Zührînin rivayet ettiği isnâdları hâvidir. Urve tek isnad kullandı-

ğı gibi mürekkebe isnâdlar da kullanır."⁽¹⁷⁾

Kaldı ki Urve'nin katiyyen isnâd kullanmadığı isbat edilse bile, bu, o devirde kimsenin isnâd kullanmadığını göstermez.

İbn İshak'ın isnadlarındaki kusur ve noksanlıklar ise o zamanlarda muttasıl ve mükemmel isnâdların bulunmamasını gerektirmez. Bizzat İbn İshak'ta dahi mükemmel isnâdlar mevcuttur.⁽¹⁸⁾ Onun isnadlarında kusur ve noksanlık gibi görünen kısımlar, onun, aldığı aynen aktarma şeklindeki tatbikatından —yani dürüstlüğünden— ileri gelmektedir. Isnâd kendisine nasıl ulaştıysa aynen vermektedir.⁽¹⁹⁾

"İsnâdı ilk kullanan ez-Zühri idi"⁽²⁰⁾ gibi rivâyetlere dayanarak, isnâdın ez-Zühri devrinde başladığını savunanlar da vardır. Meselâ. Fuad Sezgin yukarıdaki rivayete ve ez-Zühri'den önce te'lif edilen Hasan el-Basrî'nin "FEDÂİLÜ'L-MEKKE"; Âbid b. Şerîyye el-Cürhümî'nin "ÂH-

(13) Köksal, Âsım, Reddiye, 34-8. (Ankara - 1961)

(14) Horovitz, Alter Und Ursprung des Isnad, 43. (Der İslam C: 8 Yıl: 1918, 39-47)

(15) Ahmet, Müsned, IV/323-332. (Beirut - 1969)

(16) A.e, VI/212.

(17) A'zamî, —Studies....., 214.

(18) Köksal, A., Reddiye, 68-9 da, İbni İshak'ın eserindeki sahâbeye kadar dayanan 170 muttasıl isnâd, sahifeleriyle gösterilmektedir.

(19) İbn İshak'ın isnâd metodu ve bu metoddan çıkarılabilecek neticeler için bkz: J. Robson, İbn İshak'ın Isnâd kullanımı terc: T. Koçyigit, İlahiyat Fak. Derg., X, Yıl: 1962 s. 117-126.

(20) İbn ebi Hâtim, el-Cerh..., mukaddime. I/20. (Beirut - Ts)

BÂR-U YEMEN VE EŞ'ARUHÂ' Vehb b. Münebbin in ibn Hişam redaksiyonundaki "KİTABU'T Tİ-CAN"ının hadislerinin isnâd ihtivâ etmemesinden istidlâlen, isnâdın ez-Zühri ile başladığını savunur. Ayrıca Ma'mer'in (152/769) Câmii ve Mâlik'in Muvattaındaki isnâd elfâzından bu hükme delil gösterir.(21)

Mezhur hususlar, Isnâd'ın ez-Zühri'den önce kullanılmadığını göstermez. Bunun delillerini ileride zikredeceğiz. ez-Zühri'nin, hadisi ilk isnâd eden kişi olarak vasıflandırılması, ya Ömer b. Abdilaziz'in emriyle hadisleri ilk tedvîn eden kişi olmasından (tedvini isnadlarıyla yapıyordu), ya da isnadın yerleşmesi için gösterdiği gayretlerden dolayıdır(22). Halbuki H. 63 de vefat eden Rebî b. Hasyem'in rivâyet ettiği bir hadisin isnadının Şa'bî tarafından araştırılması da kaynaklarda ilk isnâd araştırması olarak vasıflandırılmaktadır(23) Bu da ez-Zühri'den önce isnâdların araştırıldığını gösterir.

Horovitz ise isnâdın başlangıcı hakkındaki fikrini şöyle belirtmektedir: "İbn İshâk'ın hocası olan ez-Zühri, isnadla içiçedir. Goldziher ez-Zühri'nin mürekkebe isnâdı bildiğine dikkat çekmiştir. ez-Zühri hadis toplayıcılığı esnasında isnâdı biliyordu. Bu bizce çok mühimdir. Çünkü o devirlerde isnâd tatbiki mevcut olmasaydı, mürekkebe isnâdlar da kullanılmazdı. O halde biz karar verebiliriz ki, isnâdın tarihi ez-Zühri'den de eskidir. Fakat ne kadar eski? Şüphesiz kesinlikle karar verilemez... Burada önemli olan, ez-Zühri'den önceki nesilde, âlimler, râviler ve müdevvinler çevresinde isnâdın kullanılıp kullanılmadığıdır. Şüphesiz kabul edebiliriz ki, isnadın hadis literatürüne girmesi, hicretin ilk yüz-

yılıının son üçte birinde olmuştur."(24)

Bu konuda J. Robson ise şöyle diyor: "İsnâdın ne zaman ortaya çıktığı şeklindeki bir soru yerindedir. Peygamberin vefâtından sonra sahabe, onun hakkında hikâyeler anlatmış olmaları Sahâbenin, "peygamber söyle söyledi" veya "şöyle yaptığını gördük" demeleriyle, Peygamberin gerçekten öyle söyleyip öyle yaptığı hiç bir istihâme gerek kalmadan kabul edilmiş olsa gerektir. Bu dönemde rivâyetin alındığı kişinin kim olduğu sorulmamaktadır. İslâmın ilk asrının ortalarında isnâda benzer herhangi bir şey beklenebilir. Bundan sonra sahâbenin çoğu vefât etmiştir ve Peygamberi görmeyen insanlar, O'nun hakkında hikâyeler anlatmaktadırlar. Tabii olarak bu insanlardan haberi aldıkları kaynağın sorulmuş olması akla gelebilir. Sistemin gelişmesi tadrîci olarak vuku bulmuş olmalıdır. İkinci asrın ilk yarısında ibn İshâk'ın, malumatlarının çoğunu isnâdsız, geri kalanların çoğunu da noksan olarak verdiğini biliyoruz. O'nun selefleri ise mâlûmatlarının tevsiğinde ondan daha az titizdirler. Fakat biz isnâdın ez-Zühri döneminin bir gelişmesi olduğu ve Urve'ce bilinmediği yolundaki faraziye hak vermiyoruz. Gelişen sistem yavaş yavaş inkişâf ederken isnâdın bazı eleman-

(21) Sezgin, F. **Buhâri'nin Kaynakları**, 20.

(22) Isnâdı ilk kullanan kişi Zühri idi sözünü "Şam'da ilk kullanan" şeklinde yorumlayanlar vardır. (Bkz: Ekrem Ziya el-Ömerî, **Buhûs fi Tarihi's-sünnetil müşerrete**, 48-49 (Beyrut - 1975)

(23) er-Râmehürmüzî, **el-Muhaddisul Fasil**.

(24) Horovitz, **Alter und Ursprungs des Isnad**, 43.

ları, insanların onu talep edebileceği kadar erken bir zamanda görülmüştü. (25)

Robson'un, İbn İshâk'ın isnâd kullanımından çıkardığı netice şudur: İbn İshâk'ın metodunun gözönünde bulundurulması suretiyle elde edilen intibâ şudur ki, O, haberleri aldığı gibi dağıtan güvenilir bir kimsedir. Mâlik'in Muvatta'ın daki usûlünden de anlaşılacağı gibi, ikinci asrın ilk yarısında, dâima kullanılan muttasıl bir isnâd metodu henüz inkişâf etmemiştir. Fakat şu da âşikârdır ki, çeşitli şekillerde isnâd kullanılmıştır ve biz bundan, bazan hadiseye kadar varan isnâd usûlünün, İbn İshak devrinden daha eski olduğu neticesini çıkarabiliriz. (26)

Muâsır hadis araştırmacılarından A'zamî de, Horovitz ve Robson'la aynı kanaati paylaşmakta ve şöyle demektedir: "İsnadın zuhûruna dair kat'î bir devir ve tarih ayırmak zor olmakla beraber, Horovitz ve Robson tarafından ileri sürülen devirler, İbn Sîrin gibi ilk hadisçiler tarafından belirtilen zamana çok yakındır. (27)

Bu kanaati paylaşanların mütâleaları genellikle şu şekildedir. "Rasulullah (s.a.v.) zamanından, H. 35 yılında vukûb olan Hz. Osman'ın şehadetiyle müslümanlar arasında başlayan fitneye kadar geçen devrede sahâbe umumiyetle hayattaydı. Hadis ehil olanların elindeydi ve müslümanların kalpleri iman, güven, itimad ve doğrulukla doluydu. Dolayısıyla birbirlerini yalanlamazlardı. Ancak bazı sahâbenin, tessebbüt ve ihtiyatı ta'lim maksadıyla yaptıkları araştırmalar dışında, isnâda fazla gerek duyulmamış olabilir. Bu devrede yaşayan sahabe ve tâbiûn de-

vamlı olarak isnâd aramazlardı. Sahâbenin pek çoğu hayatta olduğundan rivâyetleri her zaman tahkik imkânı mevcuttu. Nitekim bu tahkik tatbikatına sıkça rashiyoruz. O devirde ki kişilerin birbirlerinden şüphelenmeleri için sebep de yoktu. Hatta sahâbe ile Resulullah arasında hadisi kendilerine nakledecek başka bir nesil olmadığına göre —sahâbenin birbirlerinden işittikleri hadisler dışında— isnâd zikrinin düşünülmemiş olması da tabii olmak icabeder. Fakat bu durumun uzun süre devam etmediği de bir gerçektir. Fitneden sonra şia, havâric gibi fırkaların ortaya çıkması hadis vaz'ına yol açmış ve zaman ilerledikçe vaz' işi bütün süratiyle genişlemiştir. Bu ise hadis râvilerinin tesbiti için isnâd kullanımını mecbûri kılmıştır. Denilebilir ki hadis vaz'ı ne zaman başlamışsa, isnâd tatbiki de vaz' hareketinin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. (28)

İsnâdın Rasulullah'ın hayatında başlayıp, fitneden sonra daha çok önem kazandığı kanaatinde olanlar da mevcuttur. Meselâ muâsır hadis araştırmacısı M.A'zamî diyor ki: "İsnâd sistemi Peygamber'in hayatında başladı. Sahâbe tarafından hadislerin nakli esnasında isnâd kullanılıyordu. Dördüncü on yıldaki politik kargaşalıklar, muayyen bir partiye itibar

(25) Robson, *The Isnad in Muslim Tradition*, 21.

(26) Robson, İbn İshâk'ın isnad kullanışı, 124.

(27) Sıddîkî, M.Z., *Hadis Edebiyatı Tarihi*, 124. (Terc: Y.Z. Kavakcı, İstanbul-1966)

(28) Anahatlarıyla özetlediğimiz bu mütâlâalar için bkz: T. Koçyiğit, İbn Şihâb ez-Zühri İlahiyat Fak. Dergisi, C: 21 s. 72-73; Accâc, *es-Sünnetu Kable't-Tedvin*, 220-222; Köksal, Seddiye, s. 127.

kazandırmak veya kaybettirmek için uydurma hadisleri doğurdu. Böylece âlimler daha ihtiyatlı olup dikkatle tetkik ve tenkid etmeğe, haberin kaynaklarını araştırmağa başladılar. Bunun neticesinde isnâd kullanmak daha fazla önem kazandı.⁽²⁹⁾

A'zamî, sahâbi devrinde isnadın mevcut olduğu neticesine şöyle bir mütâlâ ile varıyor. "Hatta Hz. Ömer, Hz. Osman gibi ilk sahâbilerden bazılarının Peygambere nisbet ederek değil, doğrudan rivâyeti aldıkları sahâbinin ismini vererek hadis rivâyet ettiklerini görüyoruz. Isnâd sistemi o zaman mevcut olmasaydı, onların bu şekilde rivayetleri mümkün olamazdı⁽³⁰⁾

Yine çağdaş müelliflerden M.Z. Sıddîkî bu konuda aynı görüşü benimsiyor; "Bizzat Hz. Ali'nin talebelerine", bir hadis yazdığımız zaman onu isnâdla birlikte yazın." hadisini⁽³¹⁾ rivâyet etmiş olduğu nakledilir. Hicretin birinci asrının sonundan önce vefât etmiş olması icâbeden bir sahâbî olan Ebu Hind Abdurrahmân, bir hadisi ezber okurken isnâdını veremekte kusur ettiklerinde, elindeki sopayı göstererek talebelerini ikaz ederdi.⁽³²⁾ Bu vak'alardan ve ilk sahâbilerin gösterdikleri ihtiyatdan isnadın, hicretin birinci asrının ortasından önce hadise tatbik edildiği, aynı asrın nihayete ermesinden evvel ise hadisin lüzümlü bir kısmı olarak telâkki edildiği meşru bir tarzda istinbat olunabilir.⁽³³⁾

Kanaatımıza göre, isnâdın başlangıcı için Resulullah (s.a.v.) devrinden H.1. asrın sonuna kadarki zaman arasında herhangi bir devreyi gösterenlerin aralarındaki farklılık, zihinlerde şekillenen isnâd mefhumunun farklılığından ileri gelmektedir.

Bir kısmı, isnâdın temeli sayılabilecek faâliyetleri isnâdın başlangıcı olarak telakki ederken, diğer kısım, sistemin tabii seyri içerisinde gelişmesi ve şartların zorlaması sonucu meydana gelen kemal noktasını başlangıç kabul etmektedir. Sosyoloji ilminin verilerine göre, toplumlara belli alışkanlıklar kazandırma ve belli itiyatlardan vazgeçirmenin fazla bir zaman gerektirdiği şüphe götürmez bir gerçektir. Isnâd tatbikatının yerleşmesi ve sistemleşmesinin de belli bir seyir takib edeceği âşikârdır. Ehl-i hadis isnada ne kadar erken önem vermeğe başlamış olsalar bile, hadis her müslümanı ilgilendiren bir konu olduğu ve herkesin hadis rivayetine giriştiği gerçeği gözönüne alınırsa, isnâdın öyle kolayca yerleşmeyeceği takdir edilebilir. Buna rağmen isnâd alışkanlığına intibak edemiyenlerin durumlarını ve sistemin gelişmesi esnasında, ilk devrelerdeki, sonraki devirlere göre kusur sayılabilecek hususları gözönüne alıp, isnâdın başlangıcı olarak en mükemmel olduğu devirleri göstermek yanlıştır. Üstelik haberin ilk kaynağı ile son râvisi arasına giren şahısların sayısı da isnada verilen öneme tesir etmektedir. Haberın kaynağı ile râvisi arasına bir neslin girdiği rivâyetlerle, aradaki râvî sayısının çoğaldığı rivayetlerde isnâda aynı önemin verilmeyeceği taibîdir. Çünkü ilk şıktaki rivâyetlerde hem tahkik kolay hem

(29) A'zamî, *Studies...*, 247.

(30) A.e. 231.

(31) ez-Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhib...*, V/394. (Mısır-1329) Zehebî'nin bu hadise mevzu dediği kaydedilmektedir. Bkz: el-Münâvî, C. Sağır şerh, I/434 (Beyrut-1972).

(32) İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe*, III / 501.

(33) Sıddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, 125.

de râvinin ismini vermekte tesâhül gösterme durumu fazladır.

Su halde diyebiliriz ki, isnâd sisteminin temeli sahâbe zamanında atılmıştır. Fakat o nesil içinde isnâda daha sonraki nesillerde olduğu kadar lüzum yoktu. Çünkü Rasulullah'la aralarında vâsita ve başka bir nesil yoktu. Isnâd sadece bir sahâbinin başka bir sahâbiden aldığı hadisler için düşünülebilirdi. Gerekliği zaman da bunu belirtiyorlardı. Meselâ Ebû Eyyûb, Ebâ Hüreyreden hadis rivâyet etmiş "Sen Rasulullah'ın arkadaşısın niçin böyle yapıyorsun" dendiğinde: "Ebû Hüreyre bizim işitmediğimiz hadisleri işitti." demiştir.⁽³⁴⁾ Yine İbn Abbas, Nese ribâsı konusunda rivâyet ettiği hâdisi Üsâme b. Zeyd'den aldığını tasrih etmiştir.⁽³⁵⁾ Bunun örnekleri çoktur. Fakat bu, sahâbenin daimî tatbikatı değildi. Bunu genellikle ihtiyaç duyulunca veya sorulunca tasrih ediyorlardı.

Sunu rahatca söyleyebiliriz ki; münekkîd sahâbiler isnâdın temeli olabilecek tavırlarıyla sonraki nesillere örnek olmuşlardı. O devirde isnâda verilen ehemmiyet lüzumu ölçüsünde oldu. Daha sonra fitne ve fırkaların zuhuru ile hadis vaz'ının yaygınlaşması, hadisin Resulullah'la görüşmeyen kişilerin eline geçmesi, İslâm ülkelerinin genişleyip toplumun kozmopolitleşmesi neticesi isnâd önem kazanarak hadisin ayrılmaz bir parçası oldu. Hadis tarihinde isnâd sadece uydurma hadislerin tesbiti maksadıyla kullanılmamıştır. Bazen, Zühd ve takvâ bakımından hiçbir kusuru olmayan şahısların hâfıza ve diğer bazı yönlerdeki za'fları dolayısıyla rivâyetleri araştırma konusu yapılmış ve ehl-i hadis sayılmamış-

Isnâdın hadisin ayrılmaz bir parçası olduğu dönem, küçük yaşlı sahâbe ile büyük ve orta yaşlı tâbiünün içiçe yaşadıkları, H. 1. asrın son yarısıdır. H. 68 de vefât eden İbn Abbâs'ın "İnsanlar hırçın bineğe de uysal bineğe de binmeğe başlayınca (her önüne gelen, her şeyi rivâyete başlayınca) ancak tanıdığımız şeyleri kabul etmeğe başladık."⁽³⁶⁾ Muğire b. Şu'be'nin: (50/670): "Ali'den hadis rivâyeti hususunda Abdullah b. Mes'ud'un arkadaşlarından başka doğru söyleyen yoktu."⁽³⁷⁾, İbn Sîrîn'in: "Fitneden sonra isnâd sormağa başladılar."⁽³⁸⁾ gibi ifadeleri ve tâbiun ve etbâuttâbiünün isnada verdikleri ehemmiyeti incelerken zikrettiğimiz rivâyetler gözönüne alınırsa, isnâd tatbikatının hicrî 40-50 yıllarında başladığını söyleyebiliriz. Yine "Fülân tâbii hadisleri isnâd etmezdi."⁽³⁹⁾ şeklindeki rivâyetler de o devirde isnâd tatbikatının mevcûdiyetine delildir. Çünkü isnâd tatbikatı olmasaydı "Fülân isnâdetmezdi" şeklinde umûmi hükümden istisnâ mahiyetinde bir ifade kullanılmazdı.

Sistem zamanla ez-Zühri ve Şâbi gibi büyük tâbiün muhâddislerinin gayretleriyle İslâm âleminin her tarafından benimsendi. Bu konuda şu haber dikkat çekicidir: Hadis hâfız-

(34) İbn Kesir, el-Bidâye..., VIII/109, (Beyrut - 1966)

(35) el-Buhârî, Kesfu'l-Esrâr, III/723-4, (İstanbul - 1307)

(36) Müslim, I/13.

(37) Müslim, I/14.

(38) er-Râmehürmüzi a.g.e. 208-209; el-Hatib, el-Kifâye, 122; (Medine-Tarihsiz) İbn Salâh, Mukaddime, 7, (Haleb-1966)

(39) Subhi Sâlih, Hadis ilimleri ve İstılahları, 276. (Terc. Y. Kandemir, Ank.)

larından el-Velid b. Müslim (195/810) anlatıyor: "Şam halkı 'KALE RESULULLAH' diyerek hadis rivâyet ederlerdi, ez-Zühri onlara: Ey Şamlılar! Ne oluyor ki hadislerinizi ipsiz ve halkasız görüyorum, diye hitabettikten sonra isnâd kullanmağa başladılar."⁽⁴⁰⁾ Bu sözler Şam'da muntazam bir isnâd tatbikinin, tama miyle ez-Zühri'nin gayretleriyle sağlandığını açık bir şekilde göstermektedir. Bu gayretleri sonucudur ki ez-Zühri hadis tarihine "Hadisi ilk isnâd eden kişi" olarak geçmiştir.⁽⁴¹⁾ Bu ilk muhaddisler sadece kendileri isnâd kullanmakla yetinmemiş, başkalarını da buna zorlamışlardır.

Daha sonra isnâd sistemi büyük çapta geliştirilmiş, isnâdlarda kronolojik metod uygulanmış, râvilerin tercüme-i halleri tedvîn edilmiş isnâdı ilgilendiren ilimler müstakilleşmiş neticede bugün elimizde bulunan muazzam literatür ortaya çıkmıştır.

İkinci asırda artık hadislerin yazılma işi hadis naklinin hâkim vasıtası haline geldiği halde isnâd âdeti ortadan kalkmamış, kitabların rivâyet hakkı da isnâdli olarak alınmağa devam edilegelmiştir.⁽⁴²⁾

2) ISNADLARIN SONRADAN İCADEDEDİLİP HADİSLE-RE EKLENDİĞİ İDDİASI

Caetani ve Schacht gibi bazı müstesrikler isnâdların daha sonraki asırlarda uydurulup hadislerin başına eklendiğini savunmaktadırlar.

Caetani isnâd tarihi hakkındaki mütâlâalarını belirttiikten sonra şöyle diyor: "Yukarıdaki muhtesar mütâlâalardan çıkarabileceğimiz yegâne netice, zahiren en mükemmel olan, en şayan-ı itimad isimlerden terekkep eden isnâdların bile ikinci hicri asır

nihayetinde belkide üçüncü asırdaki hadis ulemâsı tarafından tertib ve âdetâ icadedilmiş olmalarıdır. Bunların her isnâdda hakiki bir tağşiş, kasdî bir kizb irtikâb ettiklerini iddia etmiyorum. Fakat bunlar hakikaten vukûbular nakil ve rivâyet ameliye-i tarihîyesini mefrûz bir surette ikmâl etmeğe teşebbüs eylemişlerdir. Bu suretle hususi bir tetkik mevzuu, bir ilm-i mahsus vücûd buldu ki bunun maksad-ı hâssî evvelki nesillerin bütün muhaddisîni arasındaki revâbiti tâkib ve keşfetmekten ibaretti. Binaenaleyh isnad geriden vücûda getirilmiştir, yani ikinci asır sonundaki hadis ulemâsından hareket edilerek, batından batına menşe'lere kadar çıkmak suretiyle teşkil olunmuştur. Bu râvileri teşkil ilmi, zamanın icâbât-ı ahlâkiyesinden ve ilme, tertib ve tanzime karşı temâyülâtından tevellüd etmiştir. Vâkıa hadis ulemâsı şüpheli isnâdların mevcudiyetini de tesbit ettiler. Fakat bunu yalnız ravî listesinde tarih itibarıyla noksan, yahut mânâsız birşey yahut vücutları olmadığı halde uydurulmuş eşhâs isimleri keşfettikleri zaman yaptılar. Isnâd tam bir sıra arz ediyor, iyi isimlerden teşekkül ediyorsa her türlü şüphe bertaraf oluyordu. Herhangi bir hadîse en mükemmel ve en iyi bir isnâd izafe etmenin dünyada en kolay iş olacağı hiç bir zaman akıllarına gelmedi. Buna kabul etmek bütün ilm-i hadisîni temellerini sarsacaktı ve İslâmiyeti nazardan düşürecekti. Müslüman ulemâsı hiçbir zaman bu kadar tenkid cür'etine malik

(40) Koçyiğit, İbn Şihâb ez-Zühri, İlh. Fak. Derg., C: 12 s. 74-75.

(41) İbn ebî Hatim, el-Cerh ve't-ta'dil, Mukaddime, I/20; Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, 20.

(42) Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, 104.

olamadılar. Böyle esaslı surette tahripkâr bir şüphe izhârına cesaret edemediler. (43)

Schacht'ın iddiaları ise şöyle: "...İsnâdlar hadisin en ziyade keyfi parçasını teşkil ederler... Herkesce malumdur ki, isnâd ilkel bir şekilde başladı. H. 3. yüzyıl yarılarında klâsik hadis kileksiyonlarında mükemmelliğe ulaştı. İsnâdlar sık sık dikkatsizce yanyana konurdu. Akideleri ilk râvîlere kadar geri götürülen grubun tipik mümessilleri, rasgele seçilip isnâda yerleştiriliyordu. Aşağıda isnâdın şüpheli ve keyfi karakterine misaller verilmektedir". (44) Schacht daha sonra tezini isbat gayretiyle İmam Mâlik'in Muvatta'ından, eş-Şâfi'nin ve Ebu Yusuf'un eserlerindeki bazı hukukî hadislerin isnâdlarından örnekler vermektedir. (45)

Robson ise Schacht'ın tezinin bazı yönlerini kabul etmekte, bazı yönlerini ise tenkid etmektedir. Diyor ki: "Bununla beraber Prof. Schacht hukukî hadislerin Hz. Peygamber'e kadar ulaşmadığını ikna edici bir şekilde münâkaşa etmiş ve bunların nasıl inkişâf ettiklerini ve nasıl isnâd aldıklarını göstermiştir. Bu, dikkatli tetkiklerden sonra kabul edilmiş olan muayyen hadis neveleri için zararlı bir tenkidir. Schacht açık bir şekilde reddedilemeyen görüşünü kuvvetlendirmek maksadıyla deliller ileri sürmüştür. Biz onun delilini hukukî hadislere taalluk ettiği nisbette tahkik edilmiş olarak muvakkaten kabul edebiliriz. (46)

Robson başka bir yerde ise şöyle demektedir: "Prof. Schacht, bir zamanlar muttasıl bir isnâda sahip olmadığı halde, sonraları tam bir isnâd kazanan birçok hadisin nasıl ciddi şüpheler doğurduğunu göstermek için

misaller vermiştir. Fakat böyle olsa bile biz, her bulduğumuz şeyi reddetmek hususunda haklı olamayız. Daha önce de gördüğümüz gibi ilk devirlerde mükemmel isnâdlar mevcut idi. Daha sonraki müelliflerin bazı yerlerde isnadlar ortaya çıkarmaları sebebiyle —ki meselâ ne İbn İshak ne de Mâlik bu isnâdları kullanmamışlardır— bunlardan şüphelensek bile hepsinin de uydurma olduğunu kabul edemeyiz." (47)

Demek oluyor ki Robson bilhassa hukukî hadislerde, uydurma isnâdların mevcûduyetini kabul etmekle beraber, bütün isnâdların daha sonra uydurulduğu fikrini kabul etmemektedir.

Aşağıda zikredeceğimiz hususlar isnâdların uydurulduğu şeklindeki bu teorilerin kabul edilmesini imkânsızlaştırmaktadır:

1 — Gegen bahiste isnâdın birinci hicri asrın ortalarında kullanıldığını gördük. (48) Bu durumda isnadların 2. ve 3. asırda icadedildiği iddialarına mahal kalmaz.

2 — Bilhassa sahâbe devrinden itibaren isnâddaki şahıslarla bizzat görüşülerek isnâdın sıhhatinin kontrol edildiğine dair rivâyetler mevcut-

(43) Caetâhî, *İslâm Tarihi*, I/86-89. Tercüme: H. Cahit, İst-1924)

(44) Schacht, *The Origins..*, 163-4.

(45) A.e., 164 v.d.

(46) Robson, *İbn İshâk'ın İsnâd Kulianısı*, İh. Fak. Derg. C: X, 117.

(47) A.g. makale, 125. Robson aynı fikri biraz değişik ifadelerle şu makalesinde de belirtmektedir: *The İsnâd in Muslim Tradition*, 20.

(48) Bkz: sh. 1 v.d.

tur. Bu tatbikat tâbiûn asrında da yaygındı. (49)

3 — Hadis metinleri ikinci veya üçüncü asra kadar isnâdsız intikal etmiş olsaydı, onlara sonradan eklenecek isnâdların hadis metinlerinin ayrılmaz bir unsuru halinde islâm âleminin her tarafında ve herkes tarafından, hiç itirazsız kabul edilivermiş olacağı nasıl tasavvur edilebilir? Hadis tarihinde bu yolda en ufak bir itiraz ve kıpırdama hareketi kaydedilmemektedir. Muhaddislerin, İmam Buhârî (256/869) Bağdad'a gelince, hadislerin isnâd ve metinlerini birbirine karıştırarak imtihana tâbi tutmaları ve Buhârî'nin onları düzeltmesinden sonra ona itimad etmeleri (50) bize gösteriyor ki, böyle ihatalı muhaddisler uydurma isnâdlara kolay kolay aldanmazlar ve bunları kolayca kabul edivermezler. (51)

4 — Bütün hadis şeyhleri, hatta bir şehrin tamamı şöhret bakımından birbirlerinden farklıydılar. Her talebe kendi zamanının en hürmete lâyık otoritesine (şeyhine) rivâyetini bağlamak ister. İkinci hicrî asırda literatürün büyük çoğunluğunu cerh ve ta'dil teşkil ediyordu. Şeyhlerin bir kısmı itham edilmekle beraber, büyük çoğunluğu mutemed kabul ediliyordu. Schacht'ın teorisi doğru olsaydı, niçin bütün talebeler en güvenilir şahısları seçip kendi rivâyetlerini onlara söyletmediler de, çok sayıda metrût ve zayıf kişileri seçtiler? (52) Hadis rivayet eden sahâbenin çoğu, Mekke günlerinden itibaren Resulullah (s.a.v.)'la beraber olanlardan ziyâde, genç sahâbîlerdir. Bu durum Prof. Fück'ün de işaret ettiği gibi isnâdların mevsnûkiyeti lehinde delildir. Isnâdlar uydurulmuş olsaydı daha ziyâde ilk ve meşhur sahâbîlerden teşkil edilirdi. (53)

5 — Schacht'ın teorisi kabul edildiği takdirde karşılaştığımız bir diğer problem de şudur: Farklı İslâm mezheplerine mensub muhaddislerin eserlerinde hadislerin büyük çoğunluğunun müştereklik arzettiğini görmekteyiz. Bütün hukukî rivayetler 2. ve üçüncü asırda imâl edilmiş olsaydı, tek bir rivayetin, sünnî, zeydî, şîî, hâricî v.s. bütün farklı mezheplerin müşterek kaynağı olmaması icabederdi. Schacht'ın iddiasının kabul edilmesi tarihen mümkün değildir. O diyor ki: "Oldukca uzun bir sürece bilhassa H. 2. ve 3. asırlarda ilk mezhepler kendi siyasi ve iktisadî doktrinlerinin muhtaç olduğu sathî değişiklikleri başlatarak, sünnî toplumla sıkı bir temas kurdular. Çünkü onlara göre Muhammedî hukuku benimsemekle doğru olan hukuk ekolu geliştirilmiş oluyordu. (54)

Tarihin sahifeleri mezhepler arasında geçen savaşlarla doluyken bir kişi bu teoriyi nasıl kabul edebilir? Birbirleriyle sürekli savaşlar, hasımlarını islâm dışılıkla ithâm etmeler, camî minberlerinden hasımlarına sebetmeler... ortada dururken hukukî düşüncelerdeki alışveriş için sünnî toplumla sıkı bir temas kurulduğu nasıl kabul edilebilir? (55)

6 — Isnâdların sonradan uydurulup hadislere eklendiği iddiasının râvilerce müşterek bir muhtevâ ve

(49) Geniş bilgi için Bkz. Polat, Selâhattin, Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değerleri (Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum - 1981).

(50) el-Hatib el-Bağdâdî, Tarihu Bağdâd, II/20, 21. (Beyrut - Tarihsiz)

(51) Köksal, Reddiye, 100-102.

(52) A'zamî, Studies..., 242.

(53) Robson, The Isnad..., 26.

(54) Schacht, The Origins..., 260.

(55) A'zamî, Studies..., 243.

yersizliğini gösteren bir diğer husus da, hadislerin farklı şehirlere mensub râvilerce müşterek bir muhteva ve isnâdla rivâyet edilmesidir. Daha önce de gördüğümüz gibi, (56) birçok farklı şehirlere mensub râvilerin birbirleriyle buluşup, bu çeşit bir hadis ve isnâd uydurma üzerinde anlaşmaları mümkün değildir. (57)

7 — Hadis tarihinde belki isnâdı tamamlama olayları görülmüştür ama bu, âlimler tarafından büyük bir reaksiyonla karşılanmıştır. Meselâ birçok sahâbî tarafından rivâyet edilen muttasıl isnâdlı bir hadis vardır: "Siz hepimiz çobansınız ve hepimiz raiyyenizden mesulsunuz..." Süfyan b. Uyeyne (198/813) bu hadisi mürsel olarak rivâyet etmiş, dolayısıyla onun bütün talebeleri de hadisi mürsel olarak rivâyet etmişlerdir. Bu arada onun talebelerinden İbrahim b. Bessâr (230/844) bu hadisi muttasıl olarak rivâyet ettiğinden dolayı âlimler onu vehimle suçlamışlardır. (58) ... Mu-haddisler bir şeyhin farklı talebelerinin rivayetlerini birbirleriyle karşılaştırmayı onların kaynaklarını araştırmışlar ve mâlzemeyi değerlendirdikten sonra, senedi tamamlayan veya taşıyan râvileri cerhetmişlerdir. (59) Meselâ Yahyâ b. Maîn (233/847), Hammâd (167/783) ın hatalarını ayıklamak için Hammâd'ın kitabını onsekiz talebesinden dinlemiştir. Bazen hata ve tenâkuzları mukâyese için bir rivâyetin veya eserin 15-20 kadar varyantı bir araya getirilerek değerlendirme yapıyordu. (60)

Schacht'ın isnâdların ikinci ve üçüncü asırda uydurulduğu şeklindeki iddiasını isbât için misal olarak gösterdiği hukukî hadisler, A'zamî tarafından tek tek incelenmiş ve hepsinin de Schacht'ın teorisi için delil olamayacağı isbat edilerek iddialarına

cevap verilmiştir. (61) A'zamî Schacht'ın tenâkuzlarına, kasıtlı iktibaslarına, olayları saptırarak değerlendirmesine dikkatleri çekmekte ve onun Mâlik ve diğer âlimlerden rivâyet edilen binlerce hadisten kusurlularını seçerek, hepsinin öyle olduğu intibahı vermek istediğini belirtmektedir. (62)

8 — Mürsel hadislerin mevcudiyeti ve târihi bir vâkıa olarak elimizde bulunması isnadların sonradan uydurulduğu iddialarını çürüten başka bir delildir. Mürsel hadisler iddia edildiği gibi isnadların sonradan uydur-

(56) Bkz: A'zamî, a.g.e., 223-230. A'zamî burada, edisyonunu yaptığı Süheyl b. ebi Salih'in hadis nüshasındaki üçüncü hadisi ele alarak inceliyor ve bu hadisin: 4'ü Medineli biri Suriyeli 2'si Iraklı yedi sahâbî tarafından nakledildiğini; Bu sahâbîlerden sadece Ebu Hüreyre'den, bu hadisi dördü Medineli, ikisi Mısırlı, biri Yemenli, en az yedi râvinin naklettiğini; bu yedi râviden de en az oniki kişinin, bu hadisi naklettiğini, bunların da birinin Suriyeli, beşinin Medineli, birinin Kûfe'li, birinin Mekkeli, birinin Tâif'li birinin Mısırlı, birinin Yemenli olduğunu belirtiyor. Ebu Hüreyre dışındaki bu hadisin râvileri hesaba katılmazsa, bu hadisin Ebu Hüreyre tarihli râvilerinin sayısı üçüncü nesilde 16 ya ulaşıyor. A'zamî bu konuda başka örnekler de veriyor. Meselâ 27 numaralı hadisin bir düzine farklı yere mensub 74 râvisi vardır.

(57) A'zamî, Studies..., 243.

(58) ez-Zehebî, Mizânü'l-İtidâl, I/23 (İbrahim b. Bessâr md.).

(59) A'zamî, a.g.e., 244.

(60) A.e., 129 (İbn Hibbân, Meccûhîn, yazma, Ayasofya No: 496 v. 10 dan)

(61) Fazla bilgi için bkz: A'zamî, a.g.e., 232-243.

(62) a.g.e., 237.

rulduğunu değil, erken devirlerden itibaren mevcut olduğunu gösterir. Eğer isnadlar ikinci asırdan sonra uydurulmuş olsaydı, bunları uyduranlar kesintili ve mürsel isnadlar değil, muttasıl ve mükemmel isnadlar uydururlardı. Dolayısıyla bugün elimizde mürsel ve munkatı isnadlar bulunmazdı. Bu uydurma macuların uydurdukları isnadları kamufle etmek için ara sıra da munkatı ve mürsel isnadları uydurmayı düşünmüş olmaları ise hemen hemen imkânsızdır.

9 — Schacht isnadların uydurma olduğuna delil olarak İmam Mâlik'in *Muvatta'*ında ve Şâfiî'nin *er-Risâle'*indeki munkatı ve mürsel hadislerin, daha sonraki devirde telif edilen kütübü's-Sitte'de muttasıl olarak zikredildiklerini göstermektedir.⁽⁶³⁾ Bu delili de iddiasını isbat için yeterli değildir. İmam Mâlik'in eserinde mürsel rivayetler bulunması, onun mürsel hadisleri delil kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Yoksa o devirde muttasıl rivayetler bulunmadığından ileri gelmemektedir. Aynı şey İmam Şâfiî için de sözkonusudur. Çünkü o da belli şartları taşıyan mürselleri delil kabul etmektedir. Kaldı ki, İmam Mâlik'in *Muvatta'*ından önce yazılmış müsned ve muttasıl hadisleri ihtivâ eden eserler mevcuttur. Hatta bunlardan bir kısmı müsned ismini taşımaktadır. Meselâ Ma'mer b. Râşid'in eseri bunlardandır. Ayrıca İmam Mâlik ve Şâfiî'ye mürsel ve munkatı olarak ulaşan isnadların kütübü's-Sitte müelliflerine muttasıl olarak ulaşmış olması mümkündür.

Su halde diyebiliriz ki, bazı hadislerin başına hataen veya kasıtlı olarak uydurma isnadlar takılmış olabilir. Ve bu mümkündür. Fakat bu durum mevcutsa bile çok nâdirdir. Muhakkık muhaddislerce vaz'edil-

miş tenkid metotları sayesinde böyle bir işe teşebbüs edenlerin durumunun kapalı kalması hemen hemen imkânsız hâle gelmiştir. Bu arada şunu da belirtelim ki, bir hadisin çeşitli varyantlarını ve isnadlarını bir araya getirmek suretiyle birbirlerini takviye ettirmek veya isnadlar arasında mukayeseler yapmak şeklinde açıklanabilecek "itibâr" müessesesi kurulmuştur. Bu usul kontrol ameliyesi için en geçerli metot addedilmiştir. Tutulabilecek en isabetli yol da bu olsa gerektir.

3) İSNADLA İLGİLİ ARAŞTIRMALAR HANGİ SAHA-DA YAPILMALIDIR

İsnâdla ilgili araştırma yapan müsteşrikler araştırma sahası olarak siyer ve hukuk eserlerini seçmektedirler. Eğer kasıtlı değilse bu davranış hatalı sonuçlara ulaşılmağa sebep olmaktadır. İsnâd sistemi hakkındaki araştırmalar hadis literatürü içinde yapılmalıdır. Doğru ve emin bir neticeye ulaşmak için yapılması gereken budur. Gerçi isnâd, her üç literatürde kullanılmış ise de, bu üç ilim birbirinden çok farklı özelliklere sahiptir.

Lammens ve Robson siyer ve hadisin ayrı kaynaklar olmadığına ısrar etmektedirler.⁽⁶⁴⁾ Horovitz ise siyer ile hadis arasında sınır çizmek taraftarıdır ve aralarındaki farklılıklara dikkat çekmektedir. Onun ifadesi şöyledir:

"Muhteviyat ve şekil bakımından siyer ile hadis arasında, çok sıkı münasebetler bulunmaktadır. Bu iki sâha İslâm âlimlerince geliştirildi. Siyer

(63) Schacht, *The Origins...*, 163-175.

(64) Robson, *İbn İshak'ın isnad kullanışı*, 118.

her şeyden önce hikâye etmek ve inşa etmekle meşguldür. Hadis ise pratik hayatta rehber olarak işe yaramaktadır. Fakat siyer eserlerinde İslâm hukukçuları için istinad noktası olacak pekçok yerler mevcuttur. Hadis derlemelerinde tarihi ve yapıcı unsurlar daha geniş bir sahaya içine almaktadır. Her iki sahaya ait sunulan malzemeler geniş ölçüde aynı olup, İbn İshak ve Vâkidi'de fazla nakil verilmemektedir. Fakat bakış açısı, malzemelerin düzenlendikten ve bölümlere ayrıldıktan sonraki muhtevâsı, kaynaklarına göre hanelendirilmesi çok çeşitlidir. Musannef ve müsnedlerde de olduğu gibi hadis literatüründeki tertip şekli siyerin aksidir. Hadis literatüründe her nakil bağımsız ve müstakil olup özetvâri birleştirilmesine ihtiyaç yoktur. Bu mümkün de değildir. Siyerde ise ayrı ayrı haberler bir bütünün teşkilini sağlarlar. (65)

A'zamî de hadis ve siyerin arasındaki farkları şu şekilde dile getirmektedir: "Gerçek niteliği ile siyer ile hadis vesikaları arasında fark vardır. Hadiste herhangi bir ifade büyük bir karışıklığa yol açmadan, tamamen farklı herhangi bir ifadenin yanına konabilir. Fakat siyer, biyografi olduğundan akılcılığı ve zaman mefhumuna riâyeti gerektirir. Bu sebepten biyografi derleyicileri tam ve bütün bir hikâye meydana getirebilmek için çeşitli kaynaklardan istifade ederler. Aynı yazarlar ve aynı râviler, diğerlerinin rivâyetini naklederken biyografik rivâyeler dışında biyografik metodu tatbik etmezler Bundan dolayı hadis ile siyer literatürü arasında fark vardır. Siyer, isnâd sistemini incelemek için uygun bir alan değildir. Şimdiye kadarki araştırmaların çoğu biyografik literatür içerisinde yürütülmüştür." (66)

Hadis ilminin hukuk ilmiyle farkını da şöyle belirtiyor:

"Schacht; el-Mâlik'in Muvatta'ı, eş-Şâfiî'nin Ümm'ü, eş-Seybânî'nin Muvatta'ı v.s. gibi hukuk ilmine ait eserleri incelemiş ve sanki bir hadis literatürü mevcut değilmiş, bu literatürün bağımsız bir gelişmesi yokmuş gibi hukuk literatüründe yaptığı çalışmalarının sonucunu, hadis literatürüne yüklemiştir. Tam bir açıklıkla görüldüyör ki O, hukukî eserlerin niteliğine fazla dikkat ve titizlik göstermemektedir. (67)

A'zamî daha sonra ilk hukukçuların hadis nakil metodlarını misalleriyle anlatıyor ve bu misallerden istidlâlen ilk asırlarda âlimlerin hadis dışı literatürde aşağıdaki metodları kullanmakta müşterek olduklarını belirtiyor:

1 — Tam isnâd ve teferruatlı atıflar eserin hacmini çok büyüteceğinden isnâdlar kısaltılmış veya hazfedilmiş rivâyetlerin gâyeye hizmet edecek kısımlarının verilmesiyle yetinilmiştir. (68) Şâfiî eserinde bu metodu kullandığını kendisi ifade etmektedir: "Ben eserimde munkatı olarak yazdığım hadislerin hepsini muttasıl olarak veya ehl-i ilmin âmmesinin yine âmmeden nakli şeklinde işitmişimdir. Fakat kesinlikle hafzedemediğim hadisi (n tamamını) nakletmeyi kerih gördüm. Kitaplarımın bir kısmı da kayboldu. Ehl-i ilimce ma'ruf olan şeyleri hâfızamdan verdim. Eseri uzatmamak için kâfi gelecek kadarla yetindim." (69)

(65) Horovitz, *Alter und Ursprungs des isnad*, 39-40.

(66) A'zamî, *Studies...*, 218.

(67) A.e., 219.

(68) A.e., 222

(69) eş-Şâfiî, *er-Risale*, 431. (Mısır-1940)

2 — Hadis dışındaki literatürde, isnadda eksiklik ve aradaki râvileri atlayarak en yüksek otoriteden doğrudan nakil yaygındır.

3 — Ebû Yusûf'un isnâd kullanımından görüyoruz ki O, nuttasıl isnâd kullanırken isnâdı keser ve birkaç sayfa önce zikrettiği bir ismi tekrar zikretmek gerektiği zaman "RACUL" şeklinde anonim bir kelime kullanır. Aynı tatbikat diğer hukukçularda da müşahede edilmektedir.

4 — Alimlerce ma'ruf olan hadisler için sened ve metin vermeden

"Resulullah'ın sünneti" gibi tabirlerle o hadise atıfta bulunulmuştur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki isnad çalışmaları için fıkıh ve siyer literatürü yetersizdir. Hadis birçok yandallarıyla başlıbaşına mükemmel bir alandır. Hadis ilmi ile ilgili araştırmaları hukuk ve siyer kitaplarında yapmak tamamen haksız, yanlış ve gayri ilmîdir. Bu sebepten kendi literatürüne dayandırılmadan yapılmış hadis araştırmaları eksiktir, bu tip araştırmalara güvenilemez.

